

УДК 61(091)(477)“19/20”

Б 54

Іван БІЛАВИЧ

**ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ
У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ
ТА МЕДИЧНОЇ ОПІКИ ДІТЕЙ І ДОРΟΣЛИХ
(кінець ХІХ – початок ХХ ст.)**

У статті проаналізовано діяльність українських лікарів (Є. Озаркевича, І. Горбачевського, Я. Окуневського, С. Окуневської, С. Парфанович та ін.) щодо формування знань з основ гігієни і санітарії, запобігання виникненню і поширенню різних захворювань, передусім туберкульозу, виховання здорового способу життя дітей та дорослих Галичини, що стало реальним внеском у збереження генофонду українського народу і розвитку вітчизняної медичної науки.

Ключові слова: українські лікарі, Галичина, “Народна лікарня”, просвітництво.

Постановка проблеми. У системі підготовки майбутніх фахівців у ділянці медицини науковці виокремлюють низку якостей, які повинні бути сформовані в медичного працівника: професійна компетентність, високі моральні цінності, деонтологічні якості, комунікативні вміння тощо. Утім, з-поміж рис, які сьогодні формують у майбутніх лікарів вітчизняні виші, відсутні ті, що слугували б соціальною орієнтованістю професії медика, вихованню патріота-громадянина, активного “суспільника” – людини, яка себе присвячує праці на користь громади, держави загалом. Таких фахівців, як ніколи, сьогодні потребує Україна. Тому тут можна скористатися досвідом

діяльності на ниві суспільного просвітництва численних товариств, які на початку ХХ ст. діяли в Галичині та вагомо спричинилися до формування масових знань з основ гігієни і санітарії, запобігання виникненню і поширенню різних захворювань, передусім туберкульозу, виховання здорового способу життя, боротьби з алкоголізмом та іншими антисоціальними явищами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності українських громадських інституцій на ниві медичної опіки населення Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. було предметом розгляду небагатьох учених (Л. Беч, Я. Ганіткевич, І. Даценко, Б. Савчук, Н. Федорак та ін.). Утім, праця вітчизняних лікарів у ділянці громадського медичного просвітництва практично широко не досліджувалася.

Мета статті – проаналізувати внесок окремих українських лікарів у створення громадської системи охорони здоров'я в Галичині, показати їхню роль у цьому розвитку вітчизняної науки.

Незважаючи на недосконалість системи здоров'я в Австро-Угорській імперії, саме вона дала поштовх до розвитку української медицини та формування медичної інтелігенції. Цьому сприяло і виникнення українських лікарських інституцій, професійних, наукових товариств. Так, 2 грудня 1867 р. львівські медики створили Товариство галицьких лікарів [І, 11], 1900 р. за ініціативи львів'ян виникло товариство “Поліклініка Львівська”, завданням якого було безкоштовно допомагати пацієнтам, постачати їм ліки зі знижкою. “Поліклініка Львівська” мала амбулаторію та лабораторію. Лікарі влаштовували наукові конференції, видавали медичні часописи [ІІ, 1], тобто поєднували і практичну діяльність, і наукову працю.

Найвизначнішою громадською інституцією на ниві медичної опіки населення Галичини стала “Народна лічниця”, статут якої розробили наприкінці 1902 р. “Батьком” цієї інституції справедливо вважається лікар, учений, громадський діяч Євген Озаркевич. З 1 жовтня “Народна лічниця” почала свою діяльність з чотирма відділами: очним, хірургічним, терапевтичним, гінекологічним, де працювала Софія Окуневська-Морачевська. З-поміж перших 12 лікарів (Є. Озаркевич, М. Вахнянин, Я. Грушкевич, С. Окуневська-Морачевська,

Р. Брайтер, К. Вільчек, А. Вольф, С. Заблоцкий, ін.) були не лише українці, але і євреї та поляки (хірургічний відділ). Наступного року відкрили дитячий відділ. Станом на 1906 р. було вже сім відділів, окрім згаданих, ще шкірний і ЛОР-недуг [1; 6]. Підкреслимо: усім хворим лікарі з “Народної лічниці” надавали безкоштовну медичну допомогу. Це був дуже яскравий соціальний і водночас національно-патріотичний проект.

Євген Озаркевич народився в с. Белелуя Снятинського повіту 8 травня 1861 р. Походив з відомого священничого роду, батько Іван Озаркевич – священник, громадський діяч, інтелектуал, володів декількома європейськими мовами, брав участь у діяльності “Руської Бесіди”, понад 20 років був послом (депутатом) краєвого сойму, а згодом – Віденського парламенту; мати Теофілія – з роду Окуневських [1; 8]. Навчався Євген Озаркевич у Чернівецькій гімназії та Академічній гімназії у Львові. 1879 вступив на медичний факультет Віденського університету, очолював товариство українських студентів “Січ”. 1888 р. захистив докторську дисертацію і три роки працював у клініках Відня; 1891 – 1893 рр. – керівник шпиталю у Вишеграді (Моравія). 1893 р. Євген Озаркевич переїхав до Стрия, де працював як приватний лікар, з 1894 р. – повітовий лікар у Рожнятові [2; 8].

Євгена Озаркевича називають організатором українських лікарів. За 55 років життя (8 травня 1861 – 21 вересня 1916, Відень) він зробив надзвичайно багато для розвитку української науки, вітчизняної медицини та національного розвитку українців, соціальної і медичної опіки найменш захищених верств населення. Євген Озаркевич – автор перших україномовних наукових медичних праць, дійсний член НТШ, голова лікарської комісії НТШ, засновник і редактор “Лікарського збірника” – першого україномовного наукового медичного видання, перший укладач української медичної термінології, автор багатьох науково-практичних та громадсько-політичних публікацій, засновник і редактор першого українського санітарно-гігієнічного журналу “Здоровле”, ініціатор створення і директор (до кінця свого життя) першої української амбулаторії “Народна лічниця”, перший голова Українського лікарського товариства (УЛТ) у Львові, представник

українських лікарів на низці міжнародних наукових конгресів, активний діяч “Просвіти”, старший санітарний радник та член Найвищої ради здоров’я у Відні [6; 8]. Євген Озаркевич опублікував українською мовою перші в новітній історії наукові медичні праці з лабораторного дослідження при хворобах печінки та діагностику малярії, був першим доцентом – викладачем медичних дисциплін українською мовою, першим почав публікувати українською мовою реферати та рецензії статей з нових європейських журналів (заснував перше українське реферативне видання), видав низку праць з різних галузей гігієни, опублікував перші українські праці з курортології, сприяв відкриттю в Підлютому першого українського санаторію для хворих на туберкульоз, автор праці “Пошестні недуги”, яка заклала в українській медицині основи вчення про інфекційні хвороби [1; 2].

Великий внесок у розвиток української медицини, вітчизняної системи охорони здоров’я зробив Іван Горбачевський (1854 – 1942 р.) – найтитулованіший в Австро-Угорській імперії український учений. Народився в с. Зарубинці Тернопільського повіту у родині священника. Навчався у Віденському університеті (1873 – 1877), отримав визнання серед європейських учених: синтезував 1882 р. сечову кислоту, а вже 1883 р. його запросили очолити нову кафедру лікарської хімії у Карловому університеті в Празі. Іван Горбачевський – активний член товариств “Громада” та “Січ”, з 1899 р. – дійсний член НТШ. Учений активно співпрацював з українськими науковцями та лікарями-практиками у Львові, 4 жовтня 1911 р. його обрали головою лікарської секції, яка працювала над створенням української наукової термінології в галузі медицини та хімії [3; 4; 5].

Великою подією в житті Івана Горбачевського та розвитку не тільки вітчизняної, а й європейської медицини стало створення першого у світі спеціалізованого Міністерства народного здоров’я (1917). Це була окрема структура уряду Австро-Угорщини. Саме за цією українською схемою були створені аналогічні міністерства в Англії, Франції, Польщі, інших країнах світу. Іван Горбачевський був не тільки автором цієї ідеї, але й втілював її у життя. Став його першим міністром (з 20 липня 1918 р. – до кінця жовтня 1918 р.) [3, 5 – 8].

До когорти відомих українських лікарів Галичини належать Ярослав Окуневський та Софія Окуневська (двоюрідна сестра). Поширеною була практика, коли випускники медичних факультетів ставали військовими лікарями. Такий шлях обрав Ярослав Окуневський, який зробив у військовій медицині блискучу кар'єру. 1884 р. здобув ступінь доктора медицини, потім почав виконувати обов'язки корабельного лікаря військового флоту Австро-Угорщини, побував у країнах не тільки Європи, Азії, а й Африки, Америки та Океанії, його високими нагородами відзначили багато морських держав.

Він – автор першого у світі статуту медичної служби військово-морських сил (1900). На початку Першої світової війни отримав звання контр-адмірала, керував медичною службою Адміралтейства Габсбурзького флоту, тут працював зі своїми колегами та підлеглими українськими лікарями – капітаном В. Вербенцем, полковниками О. Зарицьким та М. Рожанковським, ін. [1, 105 – 107]. Контр-адмірал Я. Окуневський організував Українську санітарну службу та очолив її. Він організував постачання медикаментів для Легіону Українських січових стрільців, допомагав їхній санітарній службі тощо [2].

Софія Окуневська (1865 – 1926) ввійшла в історію розвитку вітчизняної медицини як перша жінка-лікар у Галичині. Її батько Атанасій Окуневський, греко-католицький священник, з 1878 р. навчався у Віденському університеті на медичному факультеті, а вже через рік поїхав до Москви як учасник міжнародного медичного конгресу. Згодом він відмовився від сану священника і з 1881 р. працює лікарем у Сторожинці (Буковина), далі – в Кімпулунзі (територія Румунії). Дядько Софії Кирило Окуневський одним з перших українців здобув вищу фармацевтичну освіту, працював аптекарем у Кіцмані на Буковині. Тому не дивно, що дівчинка теж захотіла стати лікарем. 1885 р. вона складає іспити на атестат зрілості у Львівській академічній гімназії (тоді жінки не могли складати випускні іспити). Софія стала першою дівчиною, яка успішно закінчила гімназію та отримала атестат. Під час цієї події були присутні Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Олександр Кониський з дочкою, Іван Белей та ін. Потім Софія Окуневська поїхала до Швейцарії: 1887 р. вона стала студенткою

Цюрихського університету (у Галичині жінки не мали доступу до вищої медичної освіти). 1895 р. успішно закінчила університет у Цюриху. Софія Окуневська стала першою жінкою-лікарем у Австро-Угорській імперії і першою жінкою в Західній Україні, яка здобула університетську освіту [9, 48; 11, 68]. 1895 р. майже всі галицькі часописи писали про цю сенсаційну новину. Чоловік Софії – відомий польський літературний критик, хімік і лікар Вацлав Морачевський. Він походив з давнього аристократичного роду. Захистив докторську дисертацію з хімії та медицини. Вацлав Морачевський вибрав для себе новий, але перспективний напрям наукових досліджень – фізіологічну хімію. Свого часу працював у Львівському університеті, очолював Львівський зооветеринарний інститут.

Софії Окуневській тяжко було отримати державне місце роботи, вона працювала в “Народній лічниці”, яку очолював її родич – відомий вчений і громадський діяч Євген Озаркевич. У Львові Софія Окуневська створила цілу школу акушерів-гінекологів, уперше в Західній Україні організувала курси для сестер милосердя та курси акушерок. За надзвичайно чуйне серце та доброзичливе ставлення до пацієнтів хворі називали її “святою Софією” [2]. Софія Окуневська паралельно досліджувала наукові проблеми, працювала в лікарській комісії, допомагала Є. Озаркевичу укладати словник української медичної термінології, брала участь у виданні медичного журналу “Здоровле”, 1908 видала працю “Вплив температури на осмотичний тиск еритроцитів” (мала декілька перевидань) [6; 9, 48].

Вона – активна діячка українського жіночого руху, член Українського товариства жінок з вищою освітою, створеного у Львові, організатор гуртка товариства у Перемишлі. Окуневська надзвичайно талановита (автор художніх творів) і ерудована жінка, нею захоплювалися Іван Франко, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська. Під час Першої світової війни Софія Окуневська (до 1919 р.) працювала лікарем у Гмінді та інших містах, у таборах для українських інтернованих. Її життя, як і життя усіх Окуневських, – приклад національної гідності, патріотизму, доброчинності. Померла 24 лютого 1926 р. у лікарні від гнійного апендициту. Похована на Личаківському цвинтарі у Львові [2; 9].

Вагомий слід у розвитку медичної опіки українців у Галичині зробила інша жінка-лікар, організатор медичної освіти (педагог студентів медичного інституту та фельдшерсько-акушерської школи (1940 – 1944)) Софія Парфанович-Волчук (1898 – 1968). Вона працювала над розвитком медичної науки, готувала кадри медичних працівників, учений, педагог, громадський діяч (активний член Українського лікарського товариства, одна із засновників Українського гігієнічного товариства, Союзу українок, голова товариства “Відродження”), письменниця. Народилася Софія Парфанович 7 червня 1898 р. у Львові в родині залізничного службовця Миколи Парфановича, який походив з давнього українського шляхетського роду САС Пархоменків, на Гуцульщині діди її були священиками (село Річка, що на Косівщині, потім Отинія, що на Коломийщині). Усім своїм п’ятьом дітям Микола Парфанович дав університетську освіту, з них троє (Софія, Теодор, Костянтин) стали лікарями, двоє (Юлія та Ольга) вчителями [2; 7; 10].

1916 р. Софія блискуче закінчила Львівську жіночу гімназію, а 1917 р. вступила на медичний факультет Львівського університету, ставши першою україркою, яка здобувала медичний фах. Софія була національно свідомою молодою людиною, членом студентського товариства “Медична громада” у Львові, у Празі належала до української “Академічної громади” і Жіночого студентського товариства. Софія Парфанович, як і Софія Окуневська, працювала безкоштовно в поліклініці “Народної лічниці”. З 1926 р. належала до УЛТ [7], брала активну участь у лікарських з’їздах, де виступала з доповідями, уміщувала праці в “Лікарському віснику”, а також належала до Союзу українок. Була одним із засновників Українського гігієнічного товариства (УГТ) (1929), очолювала в ньому антиалкогольну секцію. Найбільше зусиль доклала до організації і розвитку антиалкогольного і протинікотинного товариства “Відродження”, яке очолювала. Була головним редактором часопису “Відродження”. Активно співпрацювала з товариствами “Просвіта”, Українським педагогічним товариством “Рідна школа”, “Сільський господар”. Була автором багатьох статей, які уміщувала в українських часописах, а також праці “Чоловік та жінка” (1930 – 1935); “Овочі, ярина та безалкогольні напитки” (1932); видання

на 572 сторінки “Гігієна жінки” (1939), а також збірка нарисів “Ціна життя” (1937) [10; 11, 87]. Вона була лікарем з великої літери.

Висновки. Отже, така подвижницька праця вітчизняних лікарів стала основою та передумовою для створення української громадської системи охорони здоров'я. Це була альтернативна до державної система медичної опіки, яку організували українські лікарі та громадські діячі, греко-католицьке духовенство та меценати. Івана Горбачевського, Євгена Озаркевича, Ярослава Окуневського, Софію Окуневську, Софію Парфанович та десятки інших лікарів і громадських діячів можна вважати засновниками вітчизняної медичної науки.

Подальшого дослідження потребує праця українських лікарів на ниві громадського просвітництва в товаристві “Відродження”, яке діяло в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Джерела та література

I. Центральний державний історичний архів України, Львів (ЦДАЛ), ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів. 1772 – 1921), оп. 58, спр. 2490 (Прохання засновників Товариства галицьких лікарів у м. Львові і в м. Кракові про затвердження запропонованих статутів. 1892 – 1895 рр.), 66 арк.

II. ЦДАЛ, ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів. 1772 – 1921), оп. 58, спр. 2497 (Прохання засновників Товариства лікарів “Поліклініка Львівська” про затвердження запропонованого статуту і рішення з цього питання. 1900 р.), 3 арк.

1. Ганіткевич Я. Ярослав Окуневський – видатний лікар, генерал медичної служби Австро-Угорського флоту, український національно-просвітницький діяч / Я. Ганіткевич // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2012. – № 2. – С. 104 – 115.

2. Ганіткевич Я. Українська медицина Львова до початку Другої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [// ntsh.org/.../ukrayinska-medicina-lvova-do-pochatku-drugoyi-svitovoyi-viyni](http://ntsh.org/.../ukrayinska-medicina-lvova-do-pochatku-drugoyi-svitovoyi-viyni).

3. Гонський Я. Іван Горбачевський в спогадах і листуванні / Я. Гонський. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2004. – 184 с.

4. Горбачевський І. З моїх споминів / І. Горбачевський // 25-ліття Українського Лікарського Товариства і Медичної громади. – Чикаго, 1975. – Репринтне видання 1935 року. – С. 14 – 17.

5. Данилюк Н. Діяльність І.Я. Горбачевського у Науковому товаристві імені Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//ntsh.org/.../oldconf.peasmo.org.ua/node/1588](http://ntsh.org/.../oldconf.peasmo.org.ua/node/1588).

6. 25-ліття “Народної Лічниці”. – Львів, 1930. – 14 с.

7. 25-ліття Українського Лікарського Товариства і Медичної Громади. – Львів, 1935. – 129 с.

8. Євген Озаркевич // Енциклопедія українознавства. [Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-П). – Париж, Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1830 – 1841.

9. Кіцера О. Софія Атанасівна Окуневська-Морачевська – перша жінка Буковини і Галичини / О. Кіцера, О. Кіцера, Н. Кіцера // Жіночий лікар. – 2011. – № 1. – С. 48 – 49.

10. Парфанович-Волчук Софія // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-П). – Париж, Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1950 – 1964.

11. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 138 с.

Билавич Иван. Вклад украинских медиков в развитие отечественной науки и медицинской опеки детей и взрослых (конец ХІХ – начало ХХ в.). В статье проанализирована деятельность украинских врачей (Э. Озаркевича, И. Горбачевского, Я. Окуневского, С. Окуневской, С. Парфанович та ин.) относительно формирования знаний из основ гигиены и санитарии, предотвращения возникновения и распространения разных заболеваний, прежде всего туберкулеза, воспитания здорового образа жизни детей и взрослых Галичины, что стало реальным взносом в сохранение генофонда украинского народа и развития отечественной медицинской науки.

Ключевые слова: украинские медики, Галичина, “Народная лечебница”, просвещение.

Bilavich Ivan. Contribution of Ukrainian doctors to development of native science and medical guardianship of children and adults (late 19th – early 20th century). The activity of the Ukrainian doctors (E. Ozarkevich, I. Gorbachevskiy, J. Okunevskiy, S. Okunevska, S. Parfanovych) were analysed in the article concerning forming of knowledge from bases of hygiene and sanitation, prevention resing and distribution different diseases, particulary tuberculosis, training children and adults of Galychyna for healthy way of life, that became the real payment in the maintainance of genefond of the Ukrainian people and development of native medical science.

Key words: Ukrainian doctors, Galychyna, “Narodna lichnycia”, elucidative.